

УДК 94 (477.8)

**МАСОВО-ПОЛІТИЧНА РОБОТА У ЗАХІДНИХ ОБЛАСТЯХ УРСР У ЧАСИ
“РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА”****Олег МАЛЯРЧУК**

*Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу,
кафедра документознавства та інформаційної діяльності, e-mail: oleg.malyarchuk@gmail.com
вул. Орищака 7, 77300, м. Калуш, Івано-Франківська обл., Україна*

У статті на основі аналізу широкого кола історичних джерел і літератури охарактеризовано механізми, форми і методи насадження комуністичної ідеології в повсякденному житті радянських громадян, специфіку й особливості впровадження партійної пропаганди в умовах західних областей та радянського способу життя, контроль за іноземними громадянами, боротьбу з релігійною свідомістю, запровадження радянської обрядовості, формування “нової людини – совка” на прикладі західних областей Української РСР.

Ключові слова: *комуністична ідеологія, партія, комсомол, профспілки, підприємства, колгоспи, пропаганда, лекції, релігія.*

Брежнєвська доба характеризувалася суперечливістю і двоїстістю суспільно-політичних процесів, що відбувалися в СРСР і УРСР. З одного боку, нарощування економічного потенціалу і зростання матеріального добробуту населення дещо нівелювало тоталітарну політику у всіх сферах життя. З другого – задекларовані у найвищих державних документах принципи та свободи громадян щораз більше демонстрували свою фіктивність. Процеси лібералізації, що зародилися в “хрущовське десятиліття”, сприяли зростанню громадянської активності. Громадськість прагнула подальшої демократизації суспільства, особливо зі зміною влади у 1964 р. і чекала на практичні заходи нового керівництва в політиці, економіці, духовному житті. Утопічні комуністичні ідеї і міфи розвіювались міжнародними подіями: 1968 р. – “Працька весна”, а в недалекому минулому, 1956 р. – Угорщина. Починалась масштабна кампанія петицій, які підписувала велика кількість людей. Українські дисиденти брали в них участь на рівні з представниками інших дисидентських рухів різних республік СРСР. У відповідь партійно-радянська влада проводила цілеспрямовану системну роботу, покликану охопити всі сфери життя суспільства і нав’язати свої погляди і стереотипи.

Вітчизняні дослідники проаналізували суть, напрями, етапи, наслідки суспільно-політичних та соціально-економічних процесів в Україні у другій половині ХХ ст. Це дослідження В. Барана та В. Даниленка^{1, 2}, Я. Грицака³, О. Малярчука⁴ та ін. Проте низка проблем залишилась малодослідженою. Це, насамперед, особливості масово-політичної роботи і її “ефективність” у західноукраїнських областях, життя релігійних спільнот – осередків інакомислення та ін.

Мета статті – на основі аналізу історичних джерел і наукової літератури здійснити комплексне дослідження процесу творення “нової радянської спільноти” у західних областях УРСР. Об’єкт дослідження – український радянський соціум. Предмет дослідження – особливості реалізації політики партійно-радянської влади в Українській РСР на прикладі західного регіону республіки.

¹ Володимир Баран і Віктор Даниленко, *Україна в умовах системної кризи (1946–1980 рр.)*. (Київ: Альтернативи, 1999), 304.

² Володимир Баран, *Україна: новітня історія (1945–1991 рр.)*, (Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича НАН України, 2003), 670.

³ Ярослав Грицак, *Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.* (Київ: Генеза, 2000), 360.

⁴ Олег Малярчук, *Соціально-економічні процеси в західному регіоні Української РСР (1964–1991)*. (Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2015), 548.

З приходом нового керівництва в СРСР на чолі з Л. Брежневим становище населення зміцнилося. Воно стало більш стабільним і захищеним, хоча притаманні радянському суспільству тенденції – вирізнення привілейованої “номенклатури” – залишилися незмінними. Комуністична партія зобов’язувала всіх осіб, які обіймали керівні посади, бути лекторами незалежно від викладацьких здібностей. Більшість виступів таких лекторів не виходили за межі переречування вголос матеріалів з’їздів, пленумів, праць класиків марксизму-ленінізму і творів лідерів партії. Написані ними лекції – вклеювання в зошит вирізок із центральних та обласних газет. Участь у лекторській роботі мала значення у визначенні переможців соціалістичного змагання та в інших заохоченнях, що сприяли просуванню по службовій драбині. Лекторські кампанії проходили, як правило, під час робочого часу й спокійно сприймалися слухачами.

Слово “номенклатура” вживалося в службовому обігу та діловодстві. Історики радянської доби частіше апелювали до термінів “працівники партійного апарату”, “радянські службовці”, “керівники (функціонери) громадських організацій”, “відповідальні працівники”. Науковець П. Киридон зазначає, що “існування номенклатури у СРСР було незаперечним фактом, однак КПРС не бажала розкривати напівтаємні механізми власної конструкції та недемократичної схеми управління суспільством”⁵. У середовищі партійно-радянської номенклатури існувала чітка ієрархія. Уся повнота влади на місцях належала партійній обласній верхівці, яка мала право розпоряджатися ресурсами регіону і критикувати та впливати на всіх. Наступну владну сходинку посідали керівники правоохоронних органів – Комітету державної безпеки, прокуратури, суду, міліції.

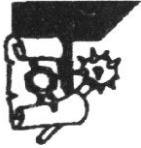
Окрім них, державне будівництво здійснював численний загін “другорядних” відповідальних штатних працівників. До номенклатури входили й відповідальні працівники районних освітянських, культурних, господарських органів влади. Як свідчать архівні документи, перелік таких посад розпочинався із секретарів обкому, завідувачів відділів обкому, заступників завідувачів відділів обкому, завідувачів секторів обкомів, завідувачів райпарткабінетів, лекторів, консультантів, інструкторів, викладачів основ марксизму-ленінізму, редакторів райгазет і завершувався завідувачами міських і районних відділів народної освіти. Чисельність усіх працівників згідно зі штатом становила півтори – дві тисячі осіб на область.

Важливим показником, що визначав спрямованість ідеологічного процесу та “соціалістичних перетворень”, була кількість членів партії. Поряд з адміністративними важелями впливу з боку партійно-радянських органів систематичну увагу приділи “розстановці комуністів на відповідальних ділянках роботи” і чисельному зростанню рядів КПРС. У 1966 р. із 31 932 комуністів, які знаходилися на обліку в Івано-Франківській області, 11 376 працювало в промисловості і 8 500 у сільському господарстві. Так, у колгоспах області з 5 185 доярок комуністами було лише 239 осіб, або 4,6%; серед 1 269 свинарок – 32, або 2,5%; 2 877 телятниць – 79, або 2,7%; 3 399 ланкових – 224, або 6,5%⁶. У середині сімдесятих років зріс прийом до лав КПРС робітників і колгоспників. У 1976 р. вони становили серед прийнятих 70%, які й формували “фасад демократії”.

Партійні та комсомольські організації державних установ, підприємств, разом із правліннями колгоспів, жіночими радами та активом мали на меті виховувати “громадську свідомість”. Апробованою формою роботи партії були жінради. На загальних зборах жінки порушували питання як виробничого, так і побутового характеру, читали доповіді: “Жінки-трудівниці області”, “Роль сім’ї у вихованні дитини”, “Приклад у вихованні дітей” та ін. Безпосередньо під свій контроль жіночі ради брали догляд за самотніми пенсіонерами, сиротами, інвалідами. Крім жіночих рад було створено виробничі, шкільні, культосвітні комісії. Організаційну і виховну роботу в низових виробничих підрозділах, діяльність депутатських постів, груп народного контролю курували рядові комуністи. У кожному господарстві було розроблено заходи з охорони врожаю, закріплено відповідальних осіб, створено громадські пости, встановлено постійне чергування сторожів і комсомольського активу.

⁵ Петро Киридон, “Номенклатура: термінологічна інтерпретація в історіографії”, *Український історичний журнал* 1 (2012): 173.

⁶ Державний архів Івано-Франківської області (далі – ДАІФО), ф. П-1, оп. 1, спр. 3075, арк. 258–259.

На засіданнях бюро райкомів партії затверджували заходи відділів і райкомів ЛКСМУ з посилення ідейно-виховної роботи серед колгоспної і робітничої молоді, заходи з героїко-патріотичного виховання. Збори партійних організацій обговорювали стан масово-політичної роботи серед молоді, що перебувала в центрі уваги районного комсомольського активу та нарад учителів і культосвітніх працівників. Кожна комсомольська організація мала розроблені заходи з покращення масово-політичної і виховної роботи. У великі комсомольські організації райкоми партії направляли комуністів із числа районного партійного активу для допомоги в роботі з молоддю на селі.

У тогочасних партійних документах увага акцентувалася на необхідності формування у кожному трудовому колективі, а також за місцем проживання громадян негативного ставлення до тих, хто ухиляється від суспільно-корисної праці. Із цією метою широко використовувалися збори трудящих, товариські суди, добровільні народні дружини, сільські сходи, постійні комісії з соціалістичної законності. Формами громадського впливу вважалися будинкоуправління, житлово-експлуатаційні контори, вуличні, квартальні й домові комітети на ін. Влада розгорнула широку пропаганду і роз'яснювала заходи, спрямовані на боротьбу з дармоїдством, пиятикою, жебрацтвом та іншими правопорушеннями, які скоювали особи, що не брали участі в суспільно-корисній праці. На сторінках преси і в засобах масової інформації висвітлювалися питання трудового виховання громадян і заходи боротьби з різного роду “проявами паразитизму”.

Працівники міліції вживали заходи відносно осіб, які вели антигромадський “паразитичний спосіб життя”, розглядали адміністративні матеріали та відкривали кримінальні справи. До негайних розглядів належали кримінальні справи про хуліганство, самогоноваріння та адміністративні матеріали дармоїдів і п'яниць у виїзних судових засіданнях на підприємствах, у колгоспах, будинкоуправліннях і т. д. На контролі перебували особи, які тривалий час не працювали й ухилялися від сплати аліментів. Органи міліції вживали заходів щодо їх розшуку, трудовлаштування, а в разі необхідності – притягання до адміністративної або кримінальної відповідальності. Обов'язковим було проведення міських, районних семінарів-нарад голів та членів товариських судів, командирів добровільних народних дружин з питань боротьби з дармоїдством та іншими порушеннями громадського порядку. Управління внутрішніх справ, відділи юстиції та облпрокуратури розробляли і подавали на затвердження в обкоми партії тематичні плани проведення кущових семінарів-нарад тощо.

Система партійної освіти полягала в створенні “найкращих умов” для розгортання роботи “з ідейного загартування” комуністів і трудящих. Партійна освіта охоплювала в межах однієї області протягом року 30–50 тис. осіб. До навчання залучалися всі комуністи, часто досить формально. Якісний склад пропагандистських кадрів із року в рік усе ж покращувався. Партійні організації розширили розмах і підвищили ідейно-теоретичний рівень лекційної пропаганди. В практику роботи увійшли не тільки лекції, а й “усні журнали”, бесіди “за круглим столом”, лекторії, теоретичні конференції, вечори питань і відповідей, що мали певний світоглядний вплив на молодь. Читанням лекцій було охоплено майже 10 тис. осіб у кожній області, передусім викладачів вищих навчальних закладів. У роботі лекторських груп партійних комітетів і в діяльності обласних організацій “Знання” були серйозні недоліки. Головний із них, як зазначено в документах, – “недостатня цілеспрямованість”, “відірваність від життя”. На думку керівництва, мало прослухано лекцій “Про ленінську національну політику”, “Про міжнародну ситуацію і світовий робітничий рух”, “Про дружбу народів”, “Про питання атеїзму”. Крім того, “рідко виступали з кваліфікованими лекціями лектори у гірських селах”⁷.

Наочна агітація була частиною масово-політичної роботи компартії: лозунги, цитати класиків марксизму-ленізму, лідерів вивішували в центрі населених пунктів, на колгоспних садибах, виробничих дільницях, заводських прохідних. У всіх навчальних закладах і державних установах розвішували комуністичні символи, портрети радянських вождів, партійні гасла. Спеціальні екрани рапортували про хід виконання соціалістичних зобов'язань, а на дошках пошани – фотографії передовиків виробництва. Вважалося, що рівень і дієвість агітації залежить від того, як нею керують партійні організації. Старше покоління, своєю чергою, намагалось

⁷ ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 3025, арк. 33–34.

прищепити молоді любов до народних звичаїв і традицій. У партійних документах і пресі постійно наголошувалося, що недостатньо ведеться боротьба з релігійними пережитками, слабо вкорінюється нова радянська обрядовість.

Важливе місце в ідеологічній роботі посідали владна преса і радіо. Ця місія покладалася на ідейний зміст обласних газет, районні друковані органи партії, місцеве радіомовлення. Райкоми партії приділяли велику увагу проведенню масових заходів із молодим поколінням: фестивалю, мітингам, клятвам під час відкриття пам'ятників у містах і селах, спортивним змаганням, екскурсіям, походам та ін. В усіх клубах, бібліотеках і навіть восьмирічних школах функціонували ленінські кімнати, кутки бойової слави з альбомами, монтажами фотографій і розповідями про воїнів-односельчан. Райкоми партії затверджували патріотичну тематику: “Про перших комуністів і комсомольців у районі”, “Про визволителів району в роки Великої Вітчизняної Війни”, “Про земляків, які загинули від рук українських буржуазних націоналістів”. Під особливим контролем перебувала молодь призовного і допризовного віку. Робота концентрувалася у спортивних товариствах, гуртках і секціях. У селах, великих промислових підприємствах, державних установах регулярно організовувалися проводи юнаків в армію. На контролі в райкомах партії було питання росту рядів ВЛКСМ. В обов'язковому порядку проводилися такі вечори, як “Ніхто не забутий, ніщо не забуто”, “Вони загинули за наше щастя”, “Шана рукам роботящим”, “Почесні колгоспники”, “Сучасні вечорниці”, “50 років Жовтня”, “Так було, так стало” та ін. “Широкого розмаху” набирали дійства, організовані за новою радянською обрядовістю, – свята урожаю, першого снопа, проводи на пенсію, урочисте посвячення в хлібороби чи робітники тощо.

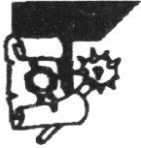
У звітах про проведену роботу з населенням окремим пунктом було атеїстичне виховання молоді. При всіх середніх школах створювалися атеїстичні клуби, а в усіх бібліотеках і восьмирічних школах – атеїстичні кутки. В райгазетах організовано рубрики “На антирелігійні теми”. На різноманітних урочистостях проводилися кінолекторії – “Непримиренність науки і релігії”, “Досягнення радянської науки” і т. д.

Офіційне діловодство, як і виступи на різноманітних нарадах, розпочиналося традиційними кліше на зразок: “в авангарді змагання в честь XXIII з'їзду КПРС, XXIII з'їзду КПУ йдуть бригади і ударники комуністичної праці, новатори, передовики виробництва, а також трудівники села...” В обов'язковому порядку залучалися списки “трудівників села” чи “кращих представників робітничого класу” (Герої соціалістичної праці, орденосці, ветерани війни), які щоденною самовідданою працею служили своїм сім'ям, трудовим колективам, землякам-односельчанам, рідному краю, державі.

Складовою ідеологічного виховання були й понеділкові політінформації, навчання в системі економічної і політичної освіти. Ці форми навчання проводили керівники і члени парткому на виробництві, в установах, колгоспах, радгоспах за розробленими та затвердженими райкомами програмами. У святковий період спеціальним наказом керівним працівникам заборонялося виїжджати за межі своїх населених пунктів, призначалися додаткові чергування, “друкарські машинки закривалися в сейфи, службові кабінети опечатувалися”⁸⁸.

Підготовка до травневих і жовтневих свят була найбільш відповідальною роботою для керівників і членів партії. Передовсім необхідно було сформувати святкову колону для участі в параді. Заздалегідь, за півтора-два місяці, партком розробляв програму проведення цих заходів – призначав відповідальних за підготовлення святкової колони, придбання червоного полотна для написання патріотичних гасел, штучних квітів, репетицію оркестру, виготовлення макетів (крейсера “Аврори”, кремлівських зірок) і т. д. Парткоми визначали осіб, які несли портрети вождів партії та керівників уряду, транспаранти і прапори. Працівники служби КДБ на великих підприємствах і установах проводили передсвятковий інструктаж. Зміст святкових гасел напередодні друкували центральні газети “Правда” і “Вісті” та передруковували обласні з відповідними поясненнями в рубриках “На допомогу агітаторам”. Участь кожного у святковому параді була обов'язковою.

⁸⁸ Роман Мисьович, “Становлення нафтогазовидобувного управління “Долинанфтогаз“, *З історії Долини: зб. історико-краєзнавчих статей V* (2012): 168–223.

Ці політичні дійства (святкові спектаклі) у другій половині ХХ ст. на загал сприймалися вже без особливого спротиву. Можливість відійти на деякий час від виробничих проблем і зануритися у сімейні та домашні турботи мала позитивний вплив. У цьому сенсі найвигіднішими були травневі свята. Більшість працівників не поривала зв'язків із селом або ж мала дачі за містом. Під час святкування можна було виконати й значну частину весняно-польових робіт. Працю за землі чи біля саду планували завершити, відзначаючи наступне свято – День перемоги. Городні роботи не обходилися без вирішування питання – де і яким чином дістати гній, торф, компост. Промислові підприємства, маючи дешевий металопрокат і необхідні сільському господарству будматеріали, міняли їх у колгоспах (свого роду бартер). На великих об'єднаннях функціонували відділи робітничого постачання, які з нагоди свят виділяли для вільного продажу дефіцитні продукти та певну кількість свинини чи гов'ядини. Працівники райкому, райвиконкому, правоохоронних органів отримували “свою пайку” в “закритих спецмагазинах”.

Партійні організації різними способами підтверджували перевагу членів комуністичної партії над безпартійними. Так, не допускалося, щоб у виробничій ланці безпартійна особа була наставником працівника – члена партії, першим претендентом на отримання урядових нагород чи відзначена на дошці пошани і т. д. Працівники комітету держбезпеки не оминали своєю увагою жодної державної установи, підприємства, колгоспу обґрунтовуючи доцільність свого існування постійним вишукуванням ворогів. Їхні інформатори були в кожному відділі управління, усіх заводах, фабриках, цехах, навіть у бригадах, ланках і відділках радгоспів. Вони старанно стежили за тим, хто що говорить, чи ходить до церкви, вінчається, колядує, бере шлюб, хрестить дітей, хоронить родичів зі священником, одягає вишивану сорочку. Окреме зацікавлення становили особи, які слухали закордонні радіопередачі, цікавились історичними подіями (листопадним зривом, актом злуки, проголошенням самостійності України, святом Покрови), отримували посилки (пакунки) із капіталістичних країн чи листи від родичів з-за кордону.

Проаналізувавши цілу низку стенограм нарад секретарів райкомів, партійного і господарського активу, ми відстежили певну особливість ідеологічної роботи в західних областях України. Це пов'язано насамперед з діяльністю закордонних націоналістичних центрів, які помітно активізували розповсюдження антирадянської літератури в західному регіоні України, використовуючи для цього туристичні канали та радіопропаганду. Заборонені радіоголоси аналізували документи з історії України, наводили факти фальсифікації в розкритті історичного минулого, давали змогу побачити реальний стан справ, були надійним джерелом новин, якому беззастережно вірили. Іноземне радіомовлення використовувало матеріали радянської преси, коментувало їх або ж відкрито з ними полемізувало. Комуністична ідеологія називала іноземні радіостанції знаряддям ворожої пропаганди, а їхню діяльність характеризувала як “наклепницьку”, “ідеологічну диверсію”, спрямовану на підрив “єдності радянського суспільства”.

Офіцери КДБ і особи, що перебували на службі “в органах”, вважали своїм прямим обов'язком втручатися і контролювати поведінку працівників не тільки на виробництві, а й у побуті. Окремі особи пишалися членством у партійних лавах і співпрацею із КДБ. Цьому сприяла ідеологічна пропаганда, адже за членами партії чи її симпатиками стояла державна всесильна система. Так, безпартійних працівників просили залишити приміщення загальних зборів, коли зачитувалися “закриті листи” чи інші партійні документи. Членам партії “сходили з рук” проступки, за які карали звичайних громадян. Особливу увагу “охоронці партійної моралі” звертали на поширення різноманітних антидержавних чуток і політичних анекдотів.

Критичні висловлювання стосовно рішень радянського уряду і правлячої комуністичної партії, матеріального достатку громадян вважали ворожою пропагандою. Майже всі погоджувалися з тим, що все сказане партією треба схвалювати. Громадяни країни “підтакували партії”, що живемо в країні “переможеного соціалізму” – першій фазі комунізму, що швидко наздоженемо й переможемо США з виробництва м'яса, молока, масла на душу населення. Зауважимо, що це “пропагандистські новели” останніх сталінських років, які через десятиліття отримали “друге дихання” і зазвучали зі “свіжою силою і в новому виконанні” в часи правління М. Хрущова та дещо пізніше – Л. Брежнєва⁹.

⁹ Рудольф Пихоя, *Советский Союз: история власти. 1945–1991*. (Новосибирск: Сибирский хронограф, 2001), 684.

Окремим напрямом у масово-політичній роботі був контроль за іноземцями та громадянами, які спілкувалися з ними чи виїжджали за кордон. Іноземні туристи поширювали заборонену інформацію і музику. У другій половині ХХ ст. популярними стали джаз і рок-музика. Особливе зацікавлення у молоді викликали “Бітлз”, “Боні М”, “Абба”, “Роллінг Стоунз”, “Червоні гітари” та багато ін. У спеціальній постанові ЦК КПУ “Про стан та заходи по попередженню антигромадських проявів відносно іноземних громадян” від 11 вересня 1973 р. (цілком таємно) зазначалося, що в окремих областях України, в тому числі й у західних, недостатньо велася робота із запобігання правопорушень стосовно іноземних громадян. За результатами перевірки було встановлено, що кількість іноземних громадян, які приїжджали в західні області, щороку зростала, тоді як робота з цією категорією радянських і адміністративних органів залишалася на рівні минулих років. Лише 1972 р. в Івано-Франківській області побувало за запрошеннями рідних 4 990 іноземних громадян і 135 – у службових та громадських справах. За порушення правил проживання 20 іноземців оштрафовано, 11-м – скорочено термін перебування в області та 60 попереджено. Притягнуто до адміністративної відповідальності тих радянських громадян, які не забезпечили встановленого порядку, а деколи сприяли порушенню правил реєстрації і норм поведінки іноземних громадян. Зріс і виїзд радянських громадян за кордон у туристичні подорожі, у службові відрядження, на лікування та у приватних справах. У 1972 р. за кордон виїжджало 763 туристи, 126 спеціалістів у службові відрядження і 4 568 осіб у приватних справах. За десять місяців 1973 р. за кордон виїхало 1 360 туристів і 4 252 громадяни у приватних справах¹⁰.

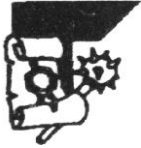
У вказаній постанові зазначено, що “переважна більшість радянських громадян гідно представляла нашу країну, правильно пропагувала радянський спосіб життя. Туристичні подорожі зміцнювали дружні зв'язки із зарубіжними країнами. Однак окремі громадяни, перебуваючи за кордоном, порушували норми поведінки, а в низці випадків вели себе недостойно”. Так, у 1973 р. за кордоном скоїли порушення 9 громадян м. Івано-Франківськ, 7 – м. Калуш, 3 – м. Коломия і т. д. Наприклад, моторист Коломийської рембуддільниці № 4 В. Артеменко вивіз за кордон і продав золоту обручку, радіоприймач, магнітофон, 100 крб. радянських грошей. Подружжя лікарів В. Шанін і Є. Шаніна з м. Надвірна продавали духи, спиртні напої, цигарки, за що придбали вироби із золота. Особливо “нестерпним” було те, що факти неправильної поведінки за кордоном числилися за комуністами і комсомольцями. Так, комуніст М. Роздольський із хутового об'єднання “Тисмениця” продавав і обмінював радянські товари в Єгипті, придбав там ікону, яку привіз у СРСР. Окремі громадяни, що тимчасово виїжджали у приватних справах, навіть залишалися на постійне проживання за кордоном. У 1973 р. не повернулася з ПНР колгоспниця колгоспу ім. Жданова Галицького району Г. Дідик, а із ФРН – житель Івано-Франківська М. Шлоссер¹¹.

Указані недоліки (згідно з офіційною ідеологією) мали місце тому, що первинні партійні й комсомольські організації, міський комітет профспілки, керівники підприємств, установ і колгоспів нерідко формально підходили до видачі рекомендацій для виїзду за кордон, не вели індивідуального відбору кандидатур у туристичні закордонні поїздки, не заслуховували звіти осіб, котрі побували за кордоном. Облпрофрада і обком ЛКСМУ не приділяли належної уваги поліпшенню якісного складу туристичних груп, рідко рекомендували брати участь у закордонних подорожах переможцям соціалістичного змагання, кращим виробничникам і громадським активістам. Міськкоми і райкоми партії цю важливу справу “часто пускали на самоплив”, рідко заслуховували інформацію керівників органів внутрішніх справ і звіти керівників, секретарів парторганізацій, у якій ішлося про порушення порядку відбору й негідну поведінку радянських громадян за кордоном.

В інформації про хід виконання постанови бюро Івано-Франківського обкому компартії України “Про стан та заходи по попередженню антигромадських проявів відносно іноземних громадян та поліпшенню відбору радянських громадян для виїзду за кордон” Б. 57/5 від 16 листопада 1973 р. (під грифом “таємно”) вказувалося, що, “виконуючи дану постанову, Івано-

¹⁰ ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 3826, арк. 137.

¹¹ *Ibid.*, спр. 3825, арк. 138.

Франківський міськком Компартії України проаналізував роботу партійних, профспілкових, комсомольських організацій, адміністративних органів по відборі радянських громадян для виїзду за кордон. У грудні 1973 р. з цього питання підготовлено доповідну записку на бюро міськкому партії. З її змістом і недоліками, які допущені у цій справі, ознайомлено секретарів первинних організацій”. У січні 1974 р. міськвиконком провів семінар з начальниками та паспортистами житлово-експлуатаційних контор і будинкоуправлінь зі здійснення контролю за дотриманням туристами правил проживання, прописки і поїздки по території СРСР¹².

Первинні партійні, профспілкові організації на своїх зборах розглядали “проступки” тих працівників, які порушували норми і правила поведінки за кордоном під час туристичних поїздок. Так, у березні 1974 р. на засіданні бюро міськкому партії розглядалася персональна справа комуніста Б. Савки, слюсаря спеціалізованої геологорозвідувальної експедиції, який вивіз за кордон і продав декілька радянських годинників, радіоприймач та інші товари. Одночасно він придбав багато іноземних речей. На комуніста Б. Савку було накладено суворе партійне стягнення. “У даний час з метою посилення боротьби з антигромадськими проявами відносно іноземних громадян і покращення відбору радянських громадян для поїздки за кордон, міськком партії, первинні партійні і профспілкові організації, комітети комсомолу, адміністративні органи стали більш вимогливо підходити до видачі рекомендацій для поїздки за кордон, проводили індивідуальний відбір кандидатів до складу туристичних груп, надаючи перевагу переможцям соціалістичного змагання і громадським активістам”¹³. Усі секретарі райкомів партії Івано-Франківської області негайно відзвітували про проведену роботу. Так, в інформації Богородчанського райкому КП України вказано, що “з людьми, що виїжджають за кордон, ведеться відповідна робота. Робиться все для того, щоб за кордон у складі делегацій виїжджали кращі люди району, з цього приводу проведений відповідний інструктаж з секретарями первинних партійних організацій... Особи, які перебували за кордоном, залучаються у виховній роботі, вони виступають на вечорах, зустрічах з трудящими, перед учнями шкіл”¹⁴.

Радянська влада широко впроваджувала в життя населення нові громадські, виробничі і сімейні свята: обряд народин, червоні хрестини, свято повноліття (вручення першого паспорта), комсомольські весілля, проводи в армію, Серпа і Молота, посвяту в робітники чи хлібороби, вшанування передовиків виробництва, робітничих династій, ветеранів праці, проводи на пенсію, громадський похорон тощо. Нові свята і обряди поширилися на всі сфери суспільного життя й охопили усі верстви населення.

Запровадження радянських свят і обрядів мало на меті знівелювати давні звичаї українського народу, а також уособлювати “революційні традиції західноукраїнського робітничого класу”. Свята “червоного календаря” прийшли на заміну “релігійним” і ставали в західних областях України “всенародними”. Вони перебували у полі зору партійних, радянських, правоохоронних органів і громадських організацій. Їх джерелом була мистецька культура: народна музика, пісня, образотворче мистецтво. Діячі професійної культури брали безпосередню участь у творенні радянських обрядів. “Цінні рекомендації” давала комісія з вивчення і впровадження нових громадських свят і обрядів Української РСР. Кращі риси нової особи соціалістичного суспільства – “радянської людини” мали охоплювати: комуністичний світогляд, комуністичне ставлення до праці, радянський патріотизм, пролетарський інтернаціоналізм, почуття відповідальності й обов’язку перед суспільством, колективом, сім’єю. Виховне значення радянських свят і обрядів полягало в тому, що вони мали стати засобом боротьби проти “буржуазних пережитків”. Більшість із них створювалася й здійснювалася як протидія релігійним звичаям. У подоланні релігії неабияку роль було відведено радянській обрядовості. Замість церковного обряду вінчання повсюдно запроваджувався радянський церемоніал урочистої реєстрації шлюбу¹⁵.

¹² ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 3802, арк. 142.

¹³ ДАІФО, ф. П-1, оп. 1, спр. 3802, арк. 143.

¹⁴ Ibid., арк. 146.

¹⁵ *Нове традицією село, упоряд. Н. І. Здоровега, В. М. Віхоть.* (Львів: Каменяр, 1978), 128.

Життя радянських людей “прикрашали” загальнонародні державні і революційні свята – День Радянської Армії, День жінки, ленінські дні з комуністичними суботниками, День Першого травня, свято Перемоги, Жовтневі свята. Близькими до цих свят за своїм громадсько-політичним значенням був календарний день Нового року та дні працівників окремих галузей промисловості. У західноукраїнських областях установлювалися традиційні форми проведення Дня працівника сільського господарства, працівника лісу, нафтовика, шахтаря, хіміка, енергетика, будівельника, вчителя, депутата та ін. “Славною традицією” трудових колективів стали трудові вахти на честь з’їздів КПРС. Особливого розмаху набирали змагання робітників, колгоспників, інтелігенції в період підготовки до найбільших форумів партії і виступи з ініціативою організувати соціалістичне змагання за випуск продукції лише відмінної якості.

Традиційно народними й водночас новими були так звані трудові або виробничі свята. Деякі з них виникали на основі народного календаря, інші – з сімейно-побутових і старих громадських традицій. У нових політичних умовах ці свята наповнювалися іншим змістом. У сільській місцевості широко відзначалося свято першої борозни, проводів чабанів на полонини, обжинків, свято врожаю. Близьким за своїм ідейним змістом стало відзначення в трудових колективах ювілейного випуску певного промислового виробу. Так, у 1962 р. львівські автобусобудівники відзначали випуск 10-тисячного автобуса, в 1971 р. – 70-тисячного, а в 1974 р. – 100-тисячного. Святом на ВО “Електрон” був випуск мільйонного телевізора. Ритуальних форм набували такі події виробничого життя, як закладення фундаменту заводу, житлового будинку та здавання їх в експлуатацію¹⁶.

Нової форми набирали звичаї і обряди: веснянки-гаївки, Купала, український народний вертеп, щедрівки. Вони переходили у свята весни, проводів зими, а також у свята пісні. Останнє проводилося влітку, і є всі підстави розглядати його в тісному зв’язку з традиційним народним святом Купала. Важко з упевненістю сказати, до якої групи радянських свят і обрядів належали свята російської зими, “масляниці” й т. п. Поширення нових громадських обрядів мало сприяти подоланню “релігійних пережитків”. Нові “штучні” і чужі свята не витримали випробування часом.

Партійна звітність засвідчує весь комплекс заходів, що їх проводила влада на виконання політики щодо релігії. Так, у вечірньому університеті марксизму-ленінізму Івано-Франківського міськкому партії в 1973 р. 150 осіб закінчили атеїстичне відділення, з них 30 працювало “по викриттю уніатства”. На другому курсі продовжували навчатися ще 60 осіб, а на перший курс нового навчального року на це відділення було заплановано прийняти понад 100 осіб. У 270 теоретичних семінарах області вивчали проблеми “Формування матеріалістичного світогляду і подолання релігійних пережитків”, “Формування комуністичного світогляду – серцевина ідейно-виховної роботи КПРС”, “XXVI з’їзд КПРС про актуальні питання боротьби з буржуазною і ревізіоністською ідеологією”. При вивченні програмового матеріалу пропагандисти всіх цих ланок звертали особливу увагу на “реакційну суть уніатства”¹⁷.

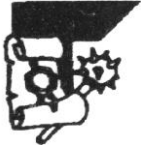
Критика “уніатства” розгорталася шляхом лекційної пропаганди. Якщо за весь 1972 р. з питань ідеологічної боротьби прочитано 987 лекцій, а з питань боротьби проти “українського буржуазного націоналізму” та “уніатства” – 885, то лише за перше півріччя 1973 р. – відповідно 1 734 і 1 645 лекцій. Крім того, з питань атеїзму за перше півріччя прочитано 5 884 лекції. В лекторських групах партійних комітетів та організаціях товариства “Знання” проведено спеціалізацію лекторів, організовано для них навчання на обласних, міських та районних семінарах на тему “Актуальні питання ідеологічної боротьби на сучасному етапі”. У більшості районів регулярно проводили виступи суспільно-політичних клубів ім. Ярослава Галана й тематичні вечори “Цього забути неможна”. На них “викривався злочинний зв’язок українського буржуазного націоналізму та уніатства”¹⁸.

У боротьбі проти релігійного світогляду та “уніатства” широко використовувалися технічні засоби пропаганди, зокрема кіно. В містах і селах організовували обов’язковий пере-

¹⁶ *Нове традицією село, упоряд. Н. І. Здоровега, В. М. Віхоть.* (Львів: Каменяр, 1978), 128, 146.

¹⁷ Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф. 1, оп. 25, спр. 872, арк. 80.

¹⁸ *Ibid.*, арк. 81.

гляд і обговорення художнього кінофільму “Іванна” та хронікально-документальних – “Троянський кінь”, “Упирі”, “Останні сторінки”. Агітаторам та активу сіл демонстрували новий фільм про покутників – “Хата на околиці”.

Пропагандисти, лектори й агітатори-атеїсти у своїй роботі використовували періодичну пресу та матеріали брошур-лекцій, що видавало товариство “Знання”. Так, атеїсти лише однієї Івано-Франківської області одержували 1 828 примірників журналу “Наука і релігія”, 10 647 – журналу “Людина і світ”, 375 брошур-лекцій серії “Природознавство і релігія” та 2 520 атеїстичної серії брошур-лекцій товариства “Знання Української РСР”¹⁹.

Масові ідеологічні заходи посилювалися завдяки атеїстичній пропаганді через засоби преси та радіо. Обласні газети щомісячно подавали науково-природничу сторінку “Світло проти темряви”. Там розміщували матеріали про досвід роботи партійних організацій з атеїстичного виховання населення, виступи науковців. Обласні і районні радіомовлення регулярно вели науково-атеїстичні радіожурнали “До світла”. Атеїстичні сторінки, підбірки матеріалів на антирелігійні теми подавали редакції обласних, районних газет, заводські багатотиражки та стінгазети установ.

Важливу роль у роботі проти релігії та “уніатства” було відведено атеїстичним музеям. В Івано-Франківському музеї історії релігії та атеїзму заново виготовили розділ експозиції, в якому “викривалася діяльність уніатської церкви на Прикарпатті, її прислужництво іноземним поневолювачам та своїм гнобителям трудящих”. В атеїстичних музеях, що їх відкрили у приміщеннях колишніх греко-католицьких церков Яремче, Калуша, Тисмениці, Болехова та інших містечок, було широко представлено матеріали, які нібито “викривали антинародну діяльність уніатства”²⁰.

Цікаву характеристику партійно-радянської влади подає Норман Дейвіс: “Панівна Комуністична партія не була політичною партією; це була політична армія, перетворена на головний орган виконавчої влади. Радянська держава була не чим іншим, як адміністративним агентством партії. Так званий радянський уряд (тобто Рада Міністрів) – аж ніяк не уряд, оскільки він був підпорядкований і партійному Політбюро, і партійному Секретаріатові. На вершині виконавчої влади в цій системі стояв не президент СРСР чи його прем’єр-міністр, а Генеральний секретар партії (якому, коли йому заманеться, було вільно призначити себе президентом або прем’єр-міністром). Верховна Рада, тобто державні законодавчі збори, була не верховною, оскільки могла лише реєструвати закони, заздалегідь підготовлені Центральним Комітетом партії. А передусім державні вибори аж ніяк не були виборами, бо, власне, не було вибору. Закон змушував громадян схвалити список партійних висуванців”²¹.

Таким чином, життя всіх громадян СРСР не було позбавлене ідеологічного контролю. На численних партійних з’їздах, конференціях, семінарах, нарадах, зборах накреслювали конкретні заходи з метою покращення масово-політичної роботи. Навчання в системі партійної освіти партія надавала не меншого, а може і більшого значення, ніж освітянським і культурним проблемам. Керівництво усіх ланок в організації партійного навчання та ідеологічного виховання проявляло неабияку винахідливість та ініціативу. Щодо ідеологічного забезпечення виховного процесу громадян головна увага покладалася на товариство “Знання”. Право керування його відділами на місцях надавалося тільки членам партії. В товариствах працювали економічна, технічна, атеїстична секції. Загалом населення відкрито не протестувало проти політики партії та уряду, але мало подвійне ставлення: думали одне, а говорили й робили інше. Вжиті комуністичною партією та радянською владою заходи пропагандистського, репресивного й адміністративного характеру не приносили бажаних результатів у боротьбі з релігійним світоглядом. Разом із тим слід зазначити, що в досліджуваний період наступ влади на релігію і церкву в західному регіоні УРСР здійснювався більш стримано та обережно, ніж у післявоєнний період. Атеїстична пропаганда спрямовувалася на дискредитацію церкви та релігії як

¹⁹ Центральний державний архів громадських об’єднань України, ф. 1, оп. 25, спр. 872, арк. 82.

²⁰ Ibid., арк. 83.

²¹ Норман Дейвіс *Європа: Історія*, [пер. з англ. П. Таращук, О. Коваленко]. (Київ: Вид-во Соломії Павличко “Основи”, 2008), 1464.

“пережитків”, рудиментів “старого режиму”. Однак “ефективність” масово-політичної роботи була досить низькою.

MASS POLITICAL WORK IN THE WESTERN REGIONS OF UKRAINIAN SSR IN TIMES OF “DEVELOPED SOCIALIST SOCIETY”

Oleh MALIARCHUK

*Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas,
Department of Documentation and Information Activity,
street Orishchaka, 7, 77300, Ukraine, Kalush, Ivano-Frankivsk region*

Summary

The article (based on the analysis of a wide range of historical sources and literature) describes the mechanisms, forms and methods of planting communist ideology in everyday life of Soviet citizens, the specifics and features of the introduction of party propaganda in the conditions of the western regions and the Soviet way of life, control of foreign citizens, the struggle with religious consciousness, the introduction of Soviet rituals, the formation of a “new man – a scoop” on the example of the western regions of the Ukrainian SSR.

It has been proved that the monopolistic domination of the communist ideology became more flexible, not as brutal as it was during the Stalinist period. It was emphasized that the Soviet authorities saw a serious threat in spreading of the religious world outlook and “nationalist views”. Authorities tried to discredit the church in different ways and fought with all the possible manifestations of “Ukrainian nationalism”. Article reveals the official strategy which was followed by Party and Soviet functionaries, while caring out the mass-political work among the population, which had to overcome the “negative phenomena of the past bourgeois formation” and to educate “the new Soviet man – the builder of communism”.

Article determines the specificity of the mentality of the inhabitants of the western region of the Ukrainian SSR as well as the efforts of the republican and local authorities in order to strengthen ideological and political work among the local population. All spheres of social and political life were permeated with an excessive ideology and total control. “Russification” remained an important direction of state policy but it primarily affected urban residents. It is proved that the official policy of the Communist Party government has not achieved the desired results. Ukrainian language and eternal spiritual values have been saved by the conservative village, deep national-cultural traditions of the local population were actively manifested during the deployment of democratic processes in the late 80’s of the twentieth century.

Keywords: *communist ideology, party, komsomol, trade unions, enterprises, collective farms, propaganda, lectures, religion, Ukrainian village.*

REFERENCES

- Baran, Volodymyr, Victor, Danylenko. *Ukrayina v umovakh systemnoyi kryzy (1946–1980-i rr.)*. Kyiv: Al'ternatyvy, 1999. (in Ukrainian).
- Baran, Volodymyr. *Ukrayina: novitnya istoriya (1945–1991 rr.)*. L'viv: Instytut ukrayinoznavstva im. I. Kryp'yakevycha NAN Ukrayiny, 2003. (in Ukrainian).
- Deyvis, Norman. *Yevropa: Istoriya, [per. z anhl. P. Tarashchuk, O. Kovalenko]*. Kyiv: Vyd-vo Solomiyi Pavlychko “Osnovy”, 2008. (in Ukrainian).
- Derzharkhiv Ivano-Frankivs'koyi oblasti, fond P-1, opys 1, sprava 3025, 3075, 3802, 3825, 3826. (in Ukrainian).
- Hrytsak, Yaroslav. *Narys istoriyi Ukrayiny: formuvannya modernoyi ukrayins'koyi natsiyi*. Kyiv: Heneza, 2000. (in Ukrainian).
- Kyrydon, Petro. “Nomenklatura : terminolohichna interpretatsiya v istoriohrafii”, *Ukrayins'kyy istorychnyy zhurnal* 1 (2012): 173. (in Ukrainian).
- Mys'ovych, Roman. “Stanovlennya naftohazovydobuvnoho upravlinnya “Dolynanaftohaz” Z istoriyi Dolyny: zb. istoryko-krayeznavchyykh statey V (2012): 168–223. (in Ukrainian).
- Malyarchuk, Oleg. *Sotsial'no-ekonomichni protsesy v zakhidnomu rehioni Ukrayins'koyi RSR (1964–1991)*. Ivano-Frankivs'k: Symbfoniya forte, 2015. (in Ukrainian).
- Nove tradytsiyeyu selo / uporyad. N. I. Zdoroveha, V. M. Vikhot'.* L'viv: Kamenyar, 1978. (in Ukrainian).
- Pykhoya, Rudolf. *Sovetskyi Soyuz: ystoriya vlasty. 1945–1991*. Novosybyrsk: Sybyrskyy khronohraf, 2001. (in Ukrainian).
- Tsentrал'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrayiny, fond. 1, opys 25, sprava 872. (in Ukrainian).